

ПИТАННЯ ІСТОРИКО-ЛІТЕРАТУРНІ

УДК 821.161.2.09 Гребінка

ВОЛОДИМИР ПОЛИЩУК

ПАВЛО ФИЛИПОВИЧ ПРО ЄВГЕНА ГРЕБІНКУ В КОНТЕКСТІ ЛІТЕРАТУРНИХ ОБСТАВИН ПЕРШОЇ ПОЛОВИНИ ХІХ СТОЛІТТЯ

У статті аналізується рецепція постаті Євгена Гребінки, стильових рис його творчості, взаємин із Тарасом Шевченком у студіях П.Филиповича 1920-х років.

Ключові слова: ранній романтизм, котляревщина, Є. Гребінка, Т. Шевченко.

Павла Петровича Филиповича, знаного поета-неокласика, перекладача й літературознавця-компаративіста (передовсім!), небезпідставно називають одним із найґрунтовніших і найкомпетентніших знавців українського й зарубіжного письменства кінця XVIII – середини XIX століть, котре щодо української літератури іменується періодом раннього українського романтизму. Тут варто хіба застерегтися, що П. Филипович був достатньо компетентним і щодо інших літературних епох, а також не цурався й інших дослідницьких методологій. І все ж означений вище період розвитку літератури для нього був «найріднішим», як і порівняльне літературознавство – улюбленою й найчастіше вживаною ним методологією. Вихований і вивчений передовсім на російській літературі передпушкінської (передовсім, поезія Є. Баратинського) й пушкінської пори, П. Филипович доволі природно й легко за сприятливих обставин українського відродження 1920-х років «переключився» на осмислення тенденцій розвитку нової української літератури, від І. Котляревського починаючи.

Відносна легкість і природність (принаймні, так видається) переведення наукової уваги П. Филиповича на літературу раннього українського романтизму пояснюється ще й обставинами особистісного плану: Павло Петрович мав виняткову ерудицію, досконало володів джерельною базою означеного часу, різносемантичними архівними

матеріалами, періодичними виданнями тощо. Не випадково колеги і студенти називали його «ходячою енциклопедією».

Осмісленню українського літературного процесу першої половини XIX століття Павло Филипович присвятив десятки статей, заміток, розвідок, ставши, зокрема, одним із найавторитетніших учених-шевченкознавців: написавши більше двадцяти студій шевченківської тематики, більшість із яких і донині зберігає наукову цінність [див.: 1]. Питомою особливістю наукових студій П. Филиповича була й та, що він прагнув кожен осміслений ним стрижневий проблему вписувати в ширший суспільний, культурологічний і літературний контексти, від чого вартісність його досліджень тільки зростала. Причому вчений брав до уваги не тільки простір Російської імперії, а й загальноєвропейський, проводив типологічні паралелі. «П. Филипович уважав, – пише В. Дорошенко, – що традиції європейського романтизму певною мірою вплинули не лише на ідейно-тематичну сферу Шевченкової поезії, але й на її емоційний колорит, архітектоніку, на взаємодію ліричних і драматичних елементів у творах» [2, с. 204]. Такий компаративний – українсько-європейський – вектор Филиповичевих досліджень достатньо високо оцінюється й нині. Пишучи про статтю П. Филиповича «Шевченко і романтизм» й назвавши її блискучою, Г. Грабович зауважує, що в ній автор «відзначив поступове, органічне сприйняття українським суспільством «різноманітних романтичних форм та моделей (оссіанізм by Оссіана, байронізм)...» [див.: там само].

Характеристиці раннього українського романтизму, особливостям його зародження і функціонування П. Филипович присвятив цілий ряд розвідок: «До історії раннього українського романтизму», «Шевченко і романтизм», «Шевченко і Гребінка», «Поет огненного слова», «До студіювання Шевченка та його доби», «Шевченко і декабристи» та ін.

Цілком природно, що Павло Филипович, ґрунтовно досліджуючи українське письменство першої половини XIX ст., спадщину Тараса Шевченка, не оминув своєю увагою й постаті Євгена Гребінки, чия творчість (ба, навіть усе життя) вкладається в цей часовий період. А коли взяти до уваги, що доля в той час тісно звела Є. Гребінку з Т. Шевченком, то фігурування імені першого з них у працях П. Филиповича бачиться просто неминучим.

До імені й спадщини Євгена Гребінки Павло Филипович звертається в кількох своїх працях, окремішньо серед яких стоїть розвідка

«Шевченко і Гребінка». Крім неї слід згадати праці «До історії раннього українського романтизму», «Пушкін в українській літературі», «Відгуки Бюргерової «Ленори» в українській літературі», «Перший переклад з Шевченка російською мовою», «Соціальне обличчя українського читача 30-40-х рр. ХІХ в.» та ін.

Погляньмо передовсім на такий собі особистісно-біографічний аспект щодо Євгена Гребінки в студіях Павла Филиповича. Цей аспект поданий не надто розлого, але й означені «штрихи» достатньо характеристичні і щодо самого Євгена Павловича, і щодо літпроцесу пори раннього романтизму. Найпоказовіша тут, звісно, розвідка «Шевченко і Гребінка», в якій П. Филипович із властивим для нього досконалим знанням предмету розмови, зауважує, що «Гребінка був справжній літератор», «був помітною постаттю в українському письменстві, що починало поволі відроджуватись» [1, с. 78]. Водночас літературознавець відзначає й такі особистісні риси Є. Гребінки, які помітно детермінували і його роль, і його місце в письменстві перших десятиліть ХІХ віку. П. Филипович відзначає «лагідну вдачу» Є. Гребінки, тут же констатує, що «він був консерватор» [1, с. 79], вбачаючи консерватизм насамперед у суспільних поглядах Євгена Павловича, хоча певною мірою і в літературі теж, а також висловлює вельми знакове в контексті нашої розмови судження про те, що «... він (Гребінка – В.П.) такий підлеглий різним літературним впливам...» [1, с. 82].

Певно, П. Филипович бачив безпосередній зв'язок між особистісною вдачею письменника та його літературними позиціями (це не тільки про Є. Гребінку мовлячи), тому не ігнорував можливістю скористатися таким аргументом у своїх дослідженнях. Тож у розвідці «Перший переклад з Шевченка російською мовою», ведучи мову про поета й перекладача Миколу Гербеля, котрий мав дружні зв'язки з Є. Гребінкою і відчував творчий вплив останнього на свої писання, П. Филипович, як думається, не випадково цитує Гербелеву характеристику Гребінки: «Натура Евгения Павловича была одна из самых симпатичных; его благодушие располагало к нему с первой встречи. Узнав ближе, нельзя было не полюбить его от всей души. Все, сходившиеся с Гребенкой, вспоминают о нем с особенною теплотою...» [1, с. 193].

Увага П. Филиповича до Є. Гребінки, до вдачі останнього саме у працях шевченківської тематики, саме в сув'язі з постаттю Т. Шевченка,

звісно, була не випадковою. Можливо, й особа Євгена Гребінки, й наукова увага до неї мали певний «допоміжний» характер у з'ясуванні П. Филиповичем ширших, глобальніших завдань. Такими завданнями були, по-перше (а може, рівночасно), різногранна шевченкознавча проблематика; по-друге (чи й рівночасно), з'ясування особливостей становлення й розвитку раннього українського романтизму.

У тій же «концептуальній» статті «Шевченко і Гребінка» (знакове тут, мабуть, і те, що першим названий Шевченко), яка цілком може розглядатися в ряду з дослідженнями про ранній український романтизм, Павло Филипович з'ясовує особисті і творчі зв'язки двох знайомих українських письменників, передовсім роль Євгена Гребінки в літературному становленні Тараса Шевченка і проблему можливих творчих взаємовпливів між ними.

Щодо ролі Є. Гребінки в літературному становленні Т. Шевченка, то тут П. Филипович, полемізуючи з першими Шевченковими біографами М. Чалим та О. Кониським, котрі вели мову про значну роль Є. Гребінки в літературній долі Т. Шевченка (у М. Чалого: «Гребінка близько взяв до серця жалюгідне становище юнака (Шевченка – В.П.), почав часто запрошувати його до себе, давати йому читати книги, інформував про різні корисні відомості, допомагав грошми...» [цит. за: 1, с. 74], стриманіше висловлюється про вказану Гребінчину місію, визнаючи помітні, але не вирішальні відповідні заслуги Євгена Павловича: «Гребінка відігравав певну роль у Шевченковому житті...» [1, с. 75]. Водночас зауважується, що та роль була переважно, сказати б, «організаційна», по-людськи сприятлива, й цим, безсумнівно, важлива й така, що заслуговує вдячності й уваги.

Між тим, перші Шевченкові біографи, зокрема О. Кониський, мовили і про те, що Є. Гребінка і в літературно-творчому плані «ростив» Т. Шевченка, мовляв, першим прилучивши молодого Тараса до здобутків Пушкінової музи, зокрема й через власний переклад «Полтави» [див.: 1, с. 74]. П. Филипович із таким судженням не погоджується й далі розгортає свої міркування, базовані на конкретній текстологічній роботі з творами Є. Гребінки й Т. Шевченка.

Аналізуючи різні джерела (листи, спогади тощо), П. Филипович заперечує ряд раніших суджень щодо часу обізнаності Є. Гребінки з ранніми поетичними творами Т. Шевченка, відносить це знайомство до 1838 року: «... можна зробити додатки і поправки до раніше наведених висновків Кониського: Гребінка знав ранні спроби

Шевченкові, захоплювався ними, ще восени 1838 року збирався друкувати їх у своєму «Збірникові», в якому Шевченко взагалі брав діяльну участь... Гребінка вводив Шевченка в ширше літературне оточення» [1, с. 77]. Водночас тут же, мовлячи про Гребінчину прихильність до творів Шевченка, П. Филипович зазначає, що «Гребінчине захоплення Шевченковими творами було сильне, але не глибоке – якесь «гастрономічне», панське» [там само].

Попри відомі заслуги Гребінчині в долі Т. Шевченка, попри ширшу, добру, людяну вдачу Євгена Павловича, на які звернув увагу П. Филипович, він же твердить, що «нема даних для висновку, що Шевченків зв'язок з Гребінкою був міцний та інтимний» [1, с. 79]. Основою для такого твердження літературознавець виставляє повну відсутність листування між Гребінкою й Шевченком і лише одну принагідну згадку першого другим у повісті «Близнець».

Павло Филипович, мовлячи про Євгена Гребінку як про одного з Шевченкових попередників у письменстві, фактично заперечує хоч якийсь літературний вплив попередника на наступника. Але проблема літературного впливу в розвідці «Шевченко і Гребінка» поставлена й осмислена достатньо широко і ґрунтовно: «Хто ж на кого вплинув?» – ставить питання дослідник. Перш за все він зіставляє дуже схожі сцени з русалками в поемі Є. Гребінки «Богдан» і в Шевченковій «Причинній», проводить хронологічний, документальний і текстологічний аналіз уривків і резюмує: «Очевидно, це й була одна з тих (поезій, власне – «Причинна» – В.П.), що так захопила Гребінку восени 1838 року, і він, такий підлеглий різним літературним впливам, хоч і мав уже певне літературне ім'я, користується, на нашу думку, дечим з рукописного Шевченкового твору для своєї російської поеми «Богдан»...» [1, с. 82].

П. Филипович відзначає й певні типологічні паралелі («чисто зовнішню подібність») між Гребінчиним «Прологом» у поемі «Богдан» і Шевченковим «Великим льохом», між тим же «Прологом» і Шевченковим «Никитой Гайдаем», між Гребінчиним «Українським Бардом» і Шевченковим «Перебендею», котрого, до слова, Тарас Григорович присвятив Євгенові Павловичу. Але в цих випадках про впливи мова не ведеться.

Інша вельми цікава картина бачення Павлом Филиповичем творчості Євгена Гребінки лежить у площині осмислення вченим явища раннього українського романтизму, а ще ширше – стильового спектру нашого письменства перших десятиліть ХІХ століття.

Перш за все варто зауважити, що в дослідженнях П. Филиповича про ранній романтизм Євген Гребінка фігурує ледь не епізодично. Можна твердити, що, на відміну від Л. Боровиковського і П. Гулака-Артемовського, яких П. Филипович постійно й переконливо кваліфікує як піонерів раннього українського романтизму, Є. Гребінці ним відводиться роль хіба що симпатика й до певної міри послідовника згаданих піонерів. Із деяких акцентів помітно, що на якомусь етапі в ХІХ ст. Є. Гребінці віддавалася означена стильова «пальма першості», але тоді ж вона була й «оскаржена». Цей «рух» відзначив і П. Филипович. У великій статті «Відгуки Бюргерової «Ленори» в українській поезії» він зауважує: «Не даремно, коли Костомаров в своєму «Обзоре сочинений, писанных на малороссийском языке», друкованому в збірникові «Молодик на 1884 год», висловив думку, що «Гребенка первый отошел от прежнего народнического направления», то «примечание корректора» внесло поправку: «Кажется, не Гребенка, а Боровиковский в своих балладах» [3, с. 189]. А ще раніше, в передмові до творів О. Пушкіна українською мовою – «Пушкін в українській літературі» – П. Филипович саме Л. Боровиковського назвав «зачинателем українського романтизму» [див.: 4, с. VI].

Однак П. Филипович не залишив без уваги й характеристики стильових параметрів Гребінчиних творів, стильових шукань самим Євгеном Павловичем. Судячи з Филиповичевих досліджень, Є. Гребінка у своїй творчості теж пройшов очевидну стильову еволюцію, теж не був бездумним і безталанним резонатором чужих ідей і знахідок.

Перш за все П. Филипович розглядає творчість Є. Гребінки в рідній т. зв. «котляревщині» – наслідування бурлескно-травестійної манери «Енеїди» І. Котляревського. Оцінюючи нарис М. Зерова «Нове українське письменство», в якому автор означає й загалом критично оцінює явище «котляревщини» в літературі першої половини ХІХ ст., і констатувавши, що «почасти Квітку та Гребінку» М. Зеров теж зараховує до «плеяди» наслідувачів Котляревського, П. Филипович далі аналізує слухність чи хибність міркувань свого колеги-неокласика, зокрема і стосовно Є. Гребінки. Павло Петрович у статті «До історії раннього українського романтизму», схарактеризувавши покоління «літературних однолітків» Котляревського і тих, хто вийшов «на літературний шлях уже по смерті Котляревського» (творчість Є. Гребінки, як видно, накладалася на обидві групи), висловлює

сумнів у тому, що надалі М.Зеров «зверне належну увагу на перші кроки нової, відмінної від Котляревщини літературної манери» [5, с. 71]. Тому він і береться дета-льніше розібратися в цьому важливому питанні. П. Филипович зокрема зауважує, що, «безперечно, ще в 20-30-х роках 19 століття поруч з міцним впливом «Енеїди» помітимо і виразний протест проти стилю Котляревського, і свідомі спроби дати щось інше» [там само]. Серед шукачів «чогось іншого» П. Филипович називає насамперед П. Гулака-Артемівського, котрого кваліфікує «безумовно найвидатнішим представником школи Котляревського», який «вже в середині 20-х років прямує до інших джерел – до народної пісні (своєї) і балади (чужої)» [5, с. 72].

У контексті цих міркувань П. Филипович, який шукав і знаходив серед нечисленних творів українських письменників 1820-1830-х років «спроби в романтичному дусі», називав їх цікавим і помітним явищем, відводить певне місце і Є. Гребінці. Зокрема в цитованій розвідці дослідник публікує Гребінчин лист до його вчителя в Ніжинському ліцеї Івана Кульжинського, датований 18 листопада 1832 року. У цьому листі Є. Гребінка зокрема пише: «Боровиковський в Козаке неподражаем; он облагородил язык малорусский, представленный на суд публики Г-м Котляревским в трактирно-бурлацких формах. Словом... Украинский Альманах мне нравится как родной цветок, как первый звук оживающей народной поэзии, как доказательство, что украинцы начинают (в добрый час) чувствовать самобытность своей литературы» [5, с. 73]. Для Павла Филиповича цитовані судження є «надзвичайно цікавими», бо засвідчують, що Гребінчині симпатії до Котляревського не перешкоджають Євгенові Павловичу «висловити в листі незадоволення Котляревським і палко вітати твір романтичний, що з'явився на ґрунті народно-поетичному» [там само]. Проаналізувавши ряд інших літературних явищ того часу, П. Филипович насамкінець висновує: «Всі ці матеріали доводять, чому і Гулак-Артемівський, і Гребінка (і інші, напр., Квітка) робили спроби відійти від трагедійної манери Котляревського (що, безперечно, спиралась на народні юмористичні оповідання, казки, прислів'ях і т.п.) до іншої манери, збудованої на народній пісні – ліричній та історичній – з певним ухилом в бік літературних традицій інших народів» [5, с. 75].

Отже, з усього цього маємо сконстатувати, що Євген Гребінка таки був достатньо чутливим до літературних віянь свого часу й у міру

таланту і характеру реагував на них [див. ще: 6, с. 258]. Інша річ, що він у міру тих же таки таланту й характеру не був послідовним у своїх літературно-естетичних симпатіях. Тут знову доречно згадати означені вище риси його вдачі: окрім добродушності й лагідної вдачі – світоглядний і, певною мірою, творчий консерватизм, піддатливість щодо літературних впливів. Очевидно, що Євген Гребінка не мав лідерських щодо літературного процесу рис і претензій. Павло Филипович у статті «Перший переклад Шевченка російською мовою» наводить дуже симптоматичні судження Миколи Гербеля про Є. Гребінку: «Первые труды его на малороссийском языке имели слишком ограниченный круг читателей; русскими же стихотворениями, к которым перешел Гребенка, трудно было обратить на себя внимание в то время, когда еще действовал Пушкин и вся окружающая его плеяда даровитых поэтов. Гребенка понял это и решился посвятить свою деятельность повествовательной прозе». І цікаве резюме до цього від Павла Филиповича: «Гербель цілком задоволений з Гребінчиною гнучкості і вміння пристосовуватись до літературних і не тільки літературних обставин...» [1, с. 193 – 194].

Вище вже мовилося про те, що Микола Зеров «почасти» відносив Євгена Гребінку до «наслідників» І. Котляревського, власне, до явища «котляревщини» в нашому письменстві. Учений мав на це підстави, а П. Филипович, який побачив у Є. Гребінки і прагнення до оновлення літератури, певною мірою розшифрував те зероське «почасти». У статті-передмові «Пушкин в українській літературі» він доволі переконливо продемонстрував на прикладі перекладеної Є. Гребінкою поеми О. Пушкіна «Полтава». «Гребінчина «Полтава», – нотує П. Филипович, – цікава для нас як яскраве свідoctво того, що перекладач може відтворювати чужий зразок лише в межах, даних йому сучасним розвитком літературної мови та стилістичними традиціями попередніх літературних шкіл. В нарисі М. Зерова «Нове українське письменство» (вип. I) доведено, що Гребінчин переклад «Полтави» продовжує традицію «Перелицьованої Енеїди» з її навмисне простацьким стилем, вульгаризмами, удаваною наївністю і т.п.» [4, с. VIII]. Аналітичні судження П. Филиповича щодо перекладеної «Полтави» цікаві й тим, що вчений звертає увагу на очевидну невиробленість тогочасної української мови, зокрема, для відтворення абстрактних понять, які Є. Гребінка в перекладеному варіанті мусив замінити «образовістю цілком конкретною, зафарбованою часто

нецеремонними дотепами народного прислів'я... Література до таких абстракцій ще не підносились...» [4, с. VIII]. Тут П. Филипович називає загалом об'єктивну причину спрощення (якщо не спрощачення) перекладу порівняно з оригіналом. Але дослідник веде мову і про усвідомленість чи, правильніше сказати, неусвідомленість Є. Гребінкою такого спрощення-спрощачення: «Гребінка, певно, не думав, що він «перелицьовує» Пушкінову поему за зразками «Енеїди» Котляревського та його ранніх наступників і дає матеріали для жартів та пустотливого дозвілля» [там само]. І ще важливе міркування до теми: «Гребінка йшов за традицією «Енеїди» мимо своїх уподобань, несвідомо, – йшов тому, що іншого розробленого стилю для поеми тоді ще не було в українському письменстві. Певно, самому Гребінці та його сучасникам переклад не здавався таким «простацьким» та «зовсім недоладним», як, наприклад, Олені Пчілці 1912 року на сторінках «Рідного Краю» [4, с. IX]. Зрештою, П. Филипович називає Гребінчину «Полтаву» не перекладом, а переробкою, висловлює й аргументує вельми важливе судження про те, що «знизивши стиль (поєми – В.П.), Гребінка неминуче мусів понизити й ідеологію, бо «форму» і «зміст» не можна роз'єднати в художньому творі...». І далі: «Ми й бачимо, як змінює він пушкінську ідею державності, суворой та творчої, прислужницьким вихваланням вигаданих щедрот царських...» [4, с. X]. Констатуємо такі риси перекладеного Є. Гребінкою твору, П. Филипович налаштований доволі критично, бо ж зауважує, що в ті роки, коли перекладав Є. Гребінка «простацьким» стилем, торувалися вже й інші творчі шляхи. Для прикладу дослідник наводить зразки перекладу «Полтави» тогочасним поетом Шпигоцьким («Шпигоцький лишив кілька дрібних, але цікавих для доби раннього українського романтизму спроб – до них треба зарахувати переклади з «Полтави»... [4, с. XI]).

Отже, не ставлячи перед собою завдань дослідити «явище Євгена Гребінки» безпосередньо, Павло Филипович достатньо успішно, хоч, звісно, не всеохопно, осмислив ряд ключових проблем і щодо цього письменника, і щодо «його» літературного часу опосередковано, давши дослідницьку інформацію, яка й досі зберігає наукову вагу.

Література, коментарі

1. Филипович Павло. Шевченкознавчі студії. – Черкаси, 2002. – 220 с. Далі, посилаючись на це видання, вказуємо в тексті номер позиції і сторінки.

2. Дорошенко В. Шевченкіана Павла Филиповича (післямова) // Филипович П. Шевченкознавчі студії. – Черкаси, 2002. – с. 199-215.
3. Филипович П. Відгуки Бюргерової «Ленори» в українській літературі // Збірник заходознавства. – К.: ВУАН, 1930. – Ч. 2. – С. 179-207.
4. Филипович П. Пушкин в українській літературі (передмова) // Пушкин О. Вибрані твори. – За ред. П. Филиповича. – К., 1927. – С. V-XL (5-40).
5. Филипович П. До історії раннього українського романтизму // Україна. – К., 1924. – кн. 3. – С. 71-76.
6. Наєнко М. Художня література України: Від міфів до модерної реальності. – К.: Просвіта, 2008. – 1064 с. У цій найновішій за часом історії літератури про Гребінчину стильову манеру автор нотує таке: «Він віддав данину класицизму, написавши українською мовою більше десятка байок (...); російською мовою опублікував кілька романтичних оповідань та більших прозових форм (...), але найбільшу художню вартість має його лірика, що писана і російською, і українською мовами. На ній (ліриці) лежить, звичайно, помітний знак «книжних» стилізацій під українські та російські пісні (переважно – романсового типу). Поет робив це, як можна здогадуватись, з популяризаторською (щодо народної творчості) метою, але й намагався бути якомога оригінальнішим в образному мисленні, що й дало йому змогу в окремих творах вирватись із стилізаційної сфери і запропонувати справді професійну літературну романтику» [с. 258].

Владимир Полищук

ПАВЕЛ ФИЛИПОВИЧ О ЕВГЕНИИ ГРЕБЕНКЕ В КОНТЕКСТЕ
ЛИТЕРАТУРНЫХ ОБСТОЯТЕЛЬСТВ ПЕРВОЙ ПОЛОВИНЫ XIX ВЕКА

В статье анализируется рецепция личности Евгения Гребенки, стилевых черт его творчества, взаимоотношений с Тарасом Шевченко в студиях П. Филиповича 1920-х годов.

Ключевые слова: ранний романтизм, котляревщина, Е. Гребенка, Т. Шевченко.

Volodymyr Polishchuk

PAVLO PHYLYPOVYCH ABOUT YEVGEN GREBINKA IN THE LITERARY
CONTEXT OF THE FIRST HALF OF XIX CENTURY

The reception of Yevgen Grebinka's personality, the stylistic features of his creative works, and the relations between Yevgen Grebinka and Taras Shevchenko in the studios by P. Phylypovych in 1920-th years are analyzed in the article.

Key words: Early Romanticism, kotlyarevshchyna, Y. Grebinka, T. Shevchenko.

Стаття надійшла до редакції – 1.11.2011 р.

Прийнята до друку – 6.12.2011 р.